

ОРГАНИ Й ТКАНИНИ ЛЮДИНИ ЯК ОСОБЛИВІ ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

BODIES AND TISSUES OF HUMAN AS SPECIAL OBJECTS CIVIL LAW

Лісничка О.М.,

здобувач кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Якість життя громадян та збільшення його тривалості переважно залежать від рівня медицини, у тому числі й від рівня розвитку такої її галузі, як трансплантологія, враховуючи, що потреба в донорських органах і тканинах стрімко зростає щороку. Трансплантація є одним з найбільш високоефективних способів лікування, що полягає в оперативному втручанні, направленому на пересадку трансплантата від донора до реципієнта. Медичні проблеми трансплантології визначають коло питань, що потребують чіткого юридичного регулювання, оскільки вони стосуються до найголовніших благ людини – його життя і здоров'я.

Стаття присвячена розгляду цивільно-правових аспектів трансплантації донорських органів, а також нюансів правового регулювання використання органів і тканин людини в трансплантології як особливих об'єктів цивільного права.

У статті здійснюється порівняльно-правовий аналіз законодавства закордонних країн з питань використання органів і тканин людини в галузі трансплантології. Встановлено, що міжнародне законодавство щодо трансплантації визнає органи й тканини об'єктами, обмеженими в обороті, та встановлює кримінальну заборону комерційного донорства.

Окрему увагу приділено можливості віднесення донорських органів і тканин людини до предметів матеріального світу. Розглянуто думку про те, що анатомічні матеріали, окремі органи, їх групи, їх частини, тканини всіх різновидів, клітини органів, безумовно, є предметами – частиною людського організму.

Наголошено, що зазначене не повинно приводити до висновку про те, що коли окремі елементи організму людини є предметами, то й такий організм у цілому можна розглядати як предмет (живий «матеріал»). Такий висновок є хибним і заперечує соціально-біологічну природу людини.

Аналізуються норми чинного законодавства щодо встановлення правового статусу донорських органів як об'єктів цивільних прав і об'єктів цивільних правовідносин.

На підставі здійсненого аналізу констатується можливість визнання анатомічних матеріалів людини речами і пропонується віднести їх до специфічного самостійного предмета цивільно-правових угод, обмеженого в цивільному обороті й закріпленого зазначеною позицією на законодавчому рівні.

Ключові слова: трансплантологія, анатомічні матеріали, посмертне донорство, донорство, трансплантації органів.

The quality of life of citizens and their increase in life expectancy depends largely on the level of medicine, including the level of development of its field of transplantation, given that the need for donor organs and tissues is increasing rapidly every year. Transplantation is one of the most effective treatments for surgery to transplant from a donor to a recipient. The medical problems of transplantation determine the range of issues that need clear legal regulation as they affect the most important benefits of a person – his life and health.

The article is devoted to the consideration of the civil legal aspects of transplantation of donor organs, as well as the peculiarities of legal regulation of the use of human organs and tissues in transplantology as special objects of civil law.

The article deals with the comparative – legal analysis of the legislation of foreign countries on the use of human organs and tissues in the field of transplantation. It has been established that international transplantation legislation recognizes organs and tissues as objects of limited circulation and establishes a criminal ban on commercial donation.

Particular attention is given to the possibility of donor organs and tissues being classified as objects of the material world. The opinion is considered that anatomical materials, individual organs, their groups, their parts, tissues of all kinds, organ cells are certainly objects – part of the human body.

It is emphasized that the above should not lead to the conclusion that when individual elements of a human body are objects, then such an organism as a whole can be considered as an object (living "material"). Such a conclusion is false and denies the socio-biological nature of man.

The rules of the current legislation on establishing the legal status of donor bodies as objects of civil rights and objects of civil relations are analyzed.

Based on the conducted analysis, the possibility of recognition of human anatomical materials is ascertained, and it is proposed to refer them to a specific independent subject of civil-law agreements, restricted in civil turnover and to consolidate the stated position at the legislative level.

Key words: transplantology, anatomical materials, posthumous donation, donation, organ transplantation.

Постановка проблеми. Однією з найбільш високотехнологічних галузей сучасної медицини є трансплантологія – галузь, що займається проблемами трансплантації органів і можливими перспективами створення штучних органів. Правове регулювання трансплантології є складною й до кінця не розв'язаною проблемою, яка стосується дотримання прав реципієнтів і донорів.

Разом із тим чинне законодавство у сфері трансплантації анатомічних матеріалів має низку законодавчих прогалин як теоретичного, так і практичного характеру, однією з яких є визначення правового статусу й місця донорських органів і тканин людини в системі об'єктів цивільних прав, що й свідчить про необхідність її дослідження.

Стан опрацювання. Вказане питання стало предметом дослідження вітчизняних і закордонних науковців – Г.В. Анікіної, В.А. Васильєва, В.І. Галаган, І.І. Горелик, Н.В. Коробцова, М.Й. Кулик, М.М. Малєїни, Р.А. Майданік, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчука, С.Г., Стеценко., Ю.Є. Ходико.

Метою статті є визначення правового статусу й місця донорських органів і тканин людини в системі об'єктів цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. Конституція України гарантує кожному право на охорону здоров'я. Тобто кожний громадянин України, так само як і іноземець або особа без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, мають право на охорону свого здоров'я.

Відповідно до ст. 283 ЦК України охорона здоров'я забезпечується системною діяльністю державних й інших організацій, передбаченою Конституцією України та законом [1].

Держава бере на себе відповідальність за стан здоров'я своїх громадян, що має виражатися в ефективних заходах із забезпечення права людини на здоров'я. Реалізація права на здоров'я досягається завдяки підвищенню рівня та якості медичного обслуговування, впровадженню в медичну практику науково-технічних досягнень, нових методів лікування.

Трансплантація є одним з найбільш високоефективних способів лікування, що полягає в оперативному втручанні, направленому на пересадку трансплантата від донора до реципієнта.

Медичні проблеми трансплантології визначають коло питань, що потребують чіткого юридичного регулювання, оскільки вони зачіпають найголовніші блага людини – його життя й здоров'я.

Правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів на сьогодні визначено Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», Цивільним кодексом України, Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211 «Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», Наказами МОЗ України від 4 травня 2000 р. № 96 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» та від 25 вересня 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації», Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

В результаті аналізу указаних норм чинного законодавства виникає питання щодо встановлення правового статусу донорських органів як об'єктів цивільних прав і об'єктів цивільних правовідносин.

Ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) до об'єктів цивільних прав відносить речі, в тому числі гроші й цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Об'єкти цивільних прав можуть як мати природне походження, так і бути створеними людиною, характеризуватися родом, масою, площею, іншими зовнішніми ознаками. Найчастіше потреби суб'єктів цивільних правовідносин задовольняють саме речі. У юридичному значенні під речами розуміють як предмети побуту, так і різного роду енергію, складні матеріальні об'єкти тощо. Виходячи з цього речами можна назвати надані природою й створені людиною блага (цінності) матеріального світу, які виступають об'єктами цивільних прав [2, с. 247–271].

Слід зауважити, що «річ» є основною категорією цивільного права. Згідно зі ст. 179 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. Термін «річ» є широко вживаним у повсякденному побуті, має різні значення, які або звужують, або розширюють обсяг зазначеного поняття. Крім того ЦК України визначає, що важливою ознакою кваліфікації речей є їхня оборотоздатність.

Відповідно до ст. 178 ЦК України існує три групи речей: оборотоздатні, обмежені в обороті й вилучені з обороту.

Як і інші об'єкти цивільних прав, речі можуть відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої на підставі різних цивільно-правових угод та інших юридичних фактів у порядку універсального правонаступництва (спадкування, реорганізація юридичної особи) або іншим способом. Такі речі визнаються необмеженими в обороті, можуть бути об'єктом будь-яких абсолютних і відносних цивільних правовідносин і належати будь-яким суб'єктам цивільного права. Окремі різновиди речей з точки зору національної та громадської безпеки, охорони економічних інтересів держави, забезпечення здоров'я населення тощо обмежені в обороті (зброя, сильнотоксичні отрути тощо). Вилученими з обороту вважаються ті речі, які згідно з чинним законодавством не можуть бути предметом цивільно-правових угод.

Натепер одні автори вважають, що донорські органи особи не наділені речовино-правничим статусом і не можуть розглядатися як нематеріальні блага через особливість їхнього походження, не можуть продаватися

й купуватися через те, що вони, попри всю їх очевидну корисність, не є ні товаром, ні майном. Інші вчені обґрунтовують думку про те, що донорські органи особи слід визнати самостійним об'єктом цивільного права, обмеженим в обороті, до якого можливе застосування положень, установлених для обороту речей у частині, що не суперечить законодавчим актам і сутності об'єкта [3, с. 62–67].

У зв'язку з цим надання вилученим органам і тканинам статусу «речі» є спірним питанням.

Органи й тканини є складовою суб'єкта й не підлягають відчуженню в будь-якій формі. Проте ця теоретична концепція виявляється дещо вразливою, якщо розглядати її в контексті здійснення особою права на донорство органів й інших анатомічних матеріалів і репродуктивних клітин [4].

Закордонне й міжнародне законодавство у сфері трансплантації містить такі положення щодо вказаного питання.

Так, Всесвітня медична асамблея прийняла в 1987 р. «Декларацію з трансплантації людських органів», де категорично засуджується комерційне донорство. У 1991 р. Всесвітня організація охорони здоров'я розробила Звід основних принципів щодо питань трансплантології, де закріплено, що «тіло людини і його частини не можуть бути об'єктом купівлі-продажу» [5, с. 234–235].

Аналогічне положення містить і законодавство ФРН про трансплантацію, в якому передбачена кримінально-правова заборона на комерційне донорство [6, с. 207].

США розширює сферу використання об'єкта трансплантації, але зберігає кримінальну заборону на комерційне донорство. Так, за законодавством США «Акт про анатомічний дар» дарувальник може зробити анатомічний дар (форма посмертного донорства) шляхом позначення згоди на анатомічний дар на водійських правах дарувальника або посвідченні особи; у заповіті; у будь-якій формі, висловленій в присутності як мінімум двох повнолітніх свідків, один з яких є незацікавленим свідком [7]. У цій країні договірні механізми набули найбільшого поширення у посмертному донорстві, зокрема застосовується «Розширена модель посмертного донорства». Судова практика в США визнає об'єкт трансплантації річчю, що, однак, не знаходить підтримки в законодавці [8, с. 5]. Законом Республіки Молдова «Про трансплантацію органів і тканин людини» заборона на продаж органів і тканин людини звернена лише до медичних установ [9].

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що міжнародне законодавство щодо трансплантації визнає органи й тканини об'єктами, обмеженими в обороті, і встановлює кримінальну заборону на комерційне донорство.

Думки ж вітчизняних вчених щодо юридичного значення анатомічних матеріалів і про можливість розпоряджатися ними фізичними особами, а також можливість їх відчуження й передавання різняться між собою.

В.І. Галаган та М.Й. Кулик, визначаючи поняття речі, виокремлюють її характерні ознаки: матеріальний характер, доступність, корисність. Враховуючи зазначені ознаки, вчені доходять висновку, що тіло померлої особи не можна визначати річчю [10, с. 14–20].

Деякі вчені стверджують, що вилучені органи й тканини можна розглядати як речі відповідно до ст. 179 ЦК України.

Ю.Є. Ходико стверджує, що всі анатомічні матеріали, які відокремлюють від організму людини, слід визначити як речі, а отже й розглядати їх слід як об'єкти речового правовідношення. Вчений розглядає труп людини як річ і зазначає про його особливий правовий режим. Зокрема, на його думку, після смерті особи на тіло поширюються особисті немайнові права померлого, здійснення яких покладається на родичів і членів сім'ї [11, с. 85–90]. І.В. Спасиво-Фатєєва зазначає, що органи й тканини не прив'язані до суб'єкта й не становлять його сутність, вони

вважаються благом, є засобом лікування й порятунку хворого реципієнта, а тому можуть бути віднесені до об'єктів права. Окрім того вчена звертає увагу, що законодавство України застосовує поняття «взяття», «використання» щодо органів і тканин людини. Вчена стверджує, що «трансплантація є методом або прийомом, завдяки якому відбувається перенесення матеріалу від донора до реципієнта, тим не менш, для цього необхідні відповідні об'єкти, які беруться з певних джерел за певних умов і з дотриманням певних вимог і правил та використовуються». Слід погодитися з думкою вченої щодо того, що вилучені органи можуть підлягати науковим дослідженням і розробкам, тобто вони задіяні в праві інтелектуальної власності [12, с. 13–18].

О.О. Пунда вважає, що анатомічні матеріали (окремі органи, їх групи, їхні частини, тканини всіх різновидів, клітини органів), безумовно, є предметами – частиною людського організму [13, с. 436].

Разом із тим зазначене не повинно приводити до висновку про те, що коли окремі елементи організму людини є предметами, то й такий організм у цілому можна розглядати як предмет (живий «матеріал»). Такий висновок є хибним і заперечує соціально-біологічну природу людини.

М.М. Малєїна своєю чергою зазначає про можливість закріплення на законодавчому рівні положення, що правовий статус об'єктів правовідносин донорства, тобто кров, органи й тканини, визначається як «речі, обмежені в обороті» [14, с. 97].

У випадку трансплантації органів і тканин людини виникає складний комплекс особистих немайнових і майнових правовідносин. Причому питома вага немайнових відносин у сфері трансплантації органів і тканин людини значно вища.

Відносини, пов'язані з трансплантацією органів і тканин людини, можуть мати характер особистих немайнових відносин, пов'язаних з майновими.

Неминуче виникає питання про характер прав суб'єктів на органи й тканини, які є об'єктом трансплантації. Визна-

ння цих об'єктів майном проводиться нами з достатньою часткою умовності, для того щоб відмежувати режим органів і тканин, які використовуються для трансплантації, від режиму живого людського тіла в цілому, яке не є об'єктом майнових відносин.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що однією з основних ознак усіх речових прав є їхній абсолютний характер, який полягає в тому, що особа має право самостійно впливати на річ без опосередкованих осіб, а всі інші суб'єкти не повинні перешкоджати їх здійсненню. Проте, враховуючи вищезазначене, на нашу думку, зміст понять «майна» та «речей» полягає в тому, що на них розповсюджується право власності особи. Окрім того щодо речей завжди виникають майнові правовідносини, що також не відповідає змісту правовідносин, які виникають під час трансплантації анатомічних матеріалів. На нашу думку, анатомічний матеріал людини, як уже зазначалось, не можна оцінити в грошовому еквіваленті й не можна визначити як майно, це є грубим порушенням міжнародного й вітчизняного законодавства [15].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що попри різноманітність поглядів вітчизняних і закордонних вчених правовий статус органів і тканин людини залишається невизначеним і не врегульованим на законодавчому рівні, що виявляється в практичній роботі з ними. Ми не вважаємо за можливе визнавати анатомічні матеріали людини речами, отже, їх було б доцільно назвати самостійним предметом цивільно-правових угод, обмеженим у цивільному обороті, й закріпити зазначену позицію на законодавчому рівні.

Висновки. Не можна ототожнювати органи й тканини людини з речами. Вони відрізняються особливим походженням, є в принципі невід'ємною частиною людського тіла. Визначаючи органи й тканини людини як об'єкти цивільних правовідносин з особливим правовим режимом, необхідно зважати на те, що вони безпосередньо є найвищими цінностями людини, пов'язаними з її правом на життя й здоров'я, яке повинно бути непорушним у будь-якому випадку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 283.
2. Кохановська О.В. Втілення та реалізація ідей розробників ЦК України щодо нормативного закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права України* : зб. статей до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н.С. Кузнецової / відп. ред. Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. Київ : Юридична практика, 2014. С. 247–271.
3. Скрипник В. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 5. С. 62–67.
4. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>.
5. Сборник международных актов по здравоохранению. Москва : Норма, 1999. С. 234–235.
6. Дубовик О.Л., Жалинская А.А. Законодательство ФРГ о трансплантации органов и тканей. *Журнал Российского права*. 1998. № 10. С. 207.
7. Anatomical gift act. *Code of national conference of commissioners on uniform state laws*. July. 2006. № 7. P. 14.
8. Майфат А.В., Лисаченко А.В. Тело человека, его отдельные части как объекты правового воздействия: некоторые предложения для обсуждения. *Юридический мир*. 2002. № 2. С. 5.
9. О трансплантации органов и тканей человека : Закон Республики Молдова от 25 июня 1999 г. № 473-XIV. *Мониторинг Официал ал Р. Молдова*. 1999. 26 августа. № 94–95.
10. Галаган В.І. Вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень у кримінальному провадженні України. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2. С. 14–20.
11. Ходико Ю.Є. Спільні об'єкти речового правовідношення та їх правовий режим. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 85–90.
12. Спасибо-Фатеева І.В. Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 13–18.
13. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія. Хмельницький, Київ, 2005. 436 с.
14. Малєїна М.Н. Право індивіда на телесну (фізическу) неприкосновенность. *Государство и право*. 1993. № 4. С. 97.
15. Ковальський М.М. Цивільно-правове регулювання надання медичних послуг у сфері трансплантації анатомічних матеріалів. Івано-Франківськ, 2019.